

Politika és percepció: magyar és osztrák (kül)politika az átalakulás éveiben (1988–1991)¹

Kiss J. László

Ausztria és Magyarország a megosztott és határait légiesítő Közép-Európa peremén

A magyar–osztrák kapcsolatok szakaszai jól megfeleltethetőek a „közép” és a „perem” történelmileg változó geopolitikai mintáinak a megosztott, majd részeiben egymáshoz közeledő Közép-Európában. A kelet–nyugati kapcsolatok keretében a változó geopolitikai helyzet a két ország politikájának és identitásának változó percepciójával kapcsolódott össze. A hatalompolitikai változások ellenére a magyar tudatban egyfajta geokulturális folytonosság – a közös múltra való visszatekintés a hidegháború idején és azt követően is – éppen úgy jelen volt, mint az osztrák nép 1956-ban tanúsított szolidaritásának emléke és (az összehasonlítás geopolitikai mértékéért) az osztrák fejlődés iránti figyelem.²

Az 1955. évi osztrák államszerződést követően a magyar–osztrák kapcsolatok a mélyreható átalakulás jegyében fejlődtek, különös tekintettel az osztrák semlegességi politika kialakulására és a magyar ’56-nak a kelet–nyugati és a kelet–keleti kapcsolatokra gyakorolt hatására. A hidegháború hatalompolitikája az Alpok–Duna központi, belső régióját peremzónává változtatta, s a kelet–nyugati geopolitikai megosztottságot az 1956-os magyarországi szovjet intervenció még inkább megerősítette. Ausztria azonban az 1960-as évek elejétől képessé vált arra, hogy aktív semlegességi politikájának és kialakuló szolgáltatói diplomáciájának köszönhetően növelje mozgásterét, amelynek szubregionális jellege időről időre jól felismerhető volt. Mindazonáltal, más közép-európai országokhoz hasonlóan, Magyarország és Ausztria egyaránt a kontinentális megosztottság geopolitikai peremállamait testesítette meg.

Magyarországnak a keleti tömbbe történő betagozódása és ezzel együtt közép-európai jellegének visszaszorulása a két állam mind ellentétesebbé váló fejlődésében jutott kifejezésre. Bécs – és nem Budapest – lehetett az a szereplő, amely mint „híd” és megfigyelési pont”, illetve mint a „szabad világra nyitott ablak”, a peremhelyzetből

hasznot húzhatott. Ausztriának független és semleges államként megvolt a lehetősége arra, hogy az európai fejlődés nyugati centrumával fenntartsa a politikai és gazdasági kapcsolatokat. Továbbá Ausztria és nem Magyarország lehetett az a „potyautas” sem, amely – semlegességi státusa ellenére – képes volt biztonsági osztalékot nyerni a nyugat-európai-atlanti biztonsági rendszerből. Ezzel szemben Magyarország az 1956. évi forradalmat követően a Szovjetunió által dominált kelet-európai zárt regionalizmus része maradt, együtt azzal a kérdéssel, hogy „ki véd meg minket a védelmezőinktől?”.³

A kétoldalú kapcsolatok és a kölcsönös percepció további alakító tényezője volt a két állam egymással komplementer viszonyban álló belpolitikai fejlődése: az osztrák keleti és a magyar nyugati nyitás politikája. A kádári reformkommunizmus pragmatikus vonásai – a társadalom fogyasztás révén történő, aktív depolitizálása és az alkalmi liberalizálás politikája – a nyugati nyitás nélkül elképzelhetetlenek voltak. Ausztria ugyanakkor semlegessége ellenére sohasem volt a két tömb közötti *in between*: nyugati berendezkedése nem akadályozta meg abban, hogy mint a nyugati világ pereme, az aktív kelet-nyugati „hídépítés” politikájának képviselője legyen. Ehhez kapcsolódtak Ausztriának a történelemből átörökölt speciális ismeretei a régióról, az ún. „keleti kompetencia” (*Ostkompetenz*), illetve a keleti tömbben a pragmatizmussal együtt járó lengyel és magyar „nyugati kompetencia” kialakulása. Nem véletlen, hogy a kétoldalú kapcsolatok – sokszor mint tömböket átfogó együttműködési formák – mindig szélesebb politikai kontextusba helyeződtek, és ilyen módon közvetve vagy közvetlenül szubregionális jelleget öltöttek – legyen szó a legkülönbözőbb kooperációs tervekről vagy a geopolitikai együttműködési kísérletekről, az Alpok–Adria Munkaközösségtől a Közép-európai Kezdeményezésig (CEI). A két kis állam mindenkor gazdasági érdekei ugyanakkor politikai tartalom hordozói is voltak, és mint ilyenek, hozzájárultak az ideológiai-politikai határokat meghaladó kétoldalú kapcsolatok dinamikájának fennmaradásához.

Az 1960-as évek közepétől Ausztria vált a magyar külpolitika nyugati hídverésének „első kísérleti terepévé”, és mint ilyen, „gyakorlótérként” szolgált a magyar kormány számára a tömböket átfogó első, „próbalépései” számára.⁴ Ausztria az NSZK mellett a magyar külpolitika aktív koegzisztenciapolitikájának fő célszorgója volt. 1968 után a magyar gazdasági reform a külpolitika ökonomizálódását erősítette, és ez a folyamat egy nyitott gazdasággal rendelkező kisállamként határozta meg Magyarország specifikus érdekeit.

A kialakult magyar–osztrák bilateralizmus azt bizonyította, hogy a két ország közti „különleges kapcsolatok” az 1970-es és az 1980-es években – a kelet-nyugati viszony negatív hatásai ellenére is – képesek voltak bizonyos fokig önállósodni – anélkül azonban, hogy ez modellként más államokra is átvihető lett volna. Ehhez járult, hogy a kétoldalú kapcsolatokban a sajátos történelmi tényezők mindig az együttműködést élesztően és a felmerült konfliktusokat korlátozóan hatottak, még akkor is, ha a közös

múltban a konfrontáció és a termékeny együttélés, a kulturális megosztottság és a gyümölcsöző szimbiózis egyaránt jelen volt. Ausztria semleges országgént a nyugati demokráciákkal alkotott értékközösségben képes volt arra, hogy a távolságtartás politikáját a kommunista rezsimekkel történő közeledés politikájával kösse össze – még akkor is, ha ebből 1956 után sok tekintetben a Kádár-kormány húzhatott nagyobb politikai hasznot.⁵ A bilaterális kapcsolatok ingadozó geopolitikai dinamikája mind a két államnak változó helyi értéket kölcsönzött a nemzetközi politikában, és ebből következően a kapcsolatok percepciójának a dinamikája is változott.

Ausztria, Szovjetunió és a magyar–osztrák kapcsolatok

A semleges Ausztria és a Szovjetunió, valamint Ausztria és a keleti tömb kis államai közötti kapcsolatok jól beleillettek a Hruscsov-féle „békés egymás mellett élés” és (ennek részeként) a kelet–nyugati gazdasági kapcsolatok élénkítésének stratégiájába. Moszkva arra is kísérletet tehetett, hogy a „szuverenitás a semlegességben” osztrák modelljét az NSZK-nak is felkínálja, attól a törekvésőtől vezérelve, hogy azzal a bonni államot a NATO-n kívül tartsa. Ha ez a törekvés nem is járt sikerrel, az osztrák semlegességnek megvolt az a potenciálja, hogy éket verve Olaszország és az NSZK közé, továbbá modellt kínálva más nyugati országok számára, megnehezítse a NATO működését. Ezzel együtt Moszkva szempontjából a semlegesség abban segített, hogy Ausztria eltávolodjon hagyományos patrónusától, az Egyesült Államoktól, sőt ezzel egyidejűleg az osztrák semlegesség garanciahatalmaként a Kreml eszközt is kapott az osztrák politika ellenőrzésére.⁶ Sztálin halálát követően a szovjet külpolitikában a semlegesség mint egy viszonylag új koncepció, eszközként szolgált a NATO befolyásának csökkentésére és belső kohéziójának gyengítésére. A szovjet felfogás szerint egy állam semlegességi kötelezettsége magában foglalta a katonai szövetségi rendszerektől való távolmaradást és a szovjet enyhüléspolitika kezdeményezéseinek a támogatását is.⁷ Az osztrák külpolitikának már az 1950-es évek elejétől axiómájává vált a szomszédsági politika (*Nachbarschaftspolitik*) Közép- és Kelet-Európa irányába történő előmozdítása, ami aztán hozzájárult az enyhüléspolitika és a keleti kereskedelem (*Osthandel*) kialakulásához, és mindez kedvező feltételeket teremtett mind a nemzetközi, mind az osztrák biztonság számára. Az osztrák *Ostpolitik* két korai „építész”, Julius Raab kancellár (1953–1961) és Bruno Kreisky külügyminiszter (1959–1966) realista politikusként tisztában volt azokkal a korlátokkal, amelyeket a nyugati diplomácia számára a kelet-európai szovjet befolyás jelentett.

Valójában a Szovjetunió már 1940-es évek végétől bátorította Ausztriát, hogy tegye szorosabbá kapcsolatait a Kelettel. A szovjet politika abból indult ki, hogy a „népi demokráciákkal” szorosabbra fűzött kapcsolatok nemcsak a keleti tömb elszigeteltségét

törik meg, hanem egy kicsit Ausztriát is eltávolítják a Nyugattól. A szovjet politikai elit tagjaként Anasztasz Mikojan már 1957-ben kifejezetten üdvözölte az osztrák *Ostpolitikot*, sőt az államszerződésről folyó tárgyalásokon a szovjet politikusok körében osztrák kollégáik bizonyos bizalmi viszonyra is szert tehettek. Nem véletlen, hogy az *Ostpolitik* és az *Osthandel* első számú címzettje a Szovjetunió, nem pedig Magyarország volt: ezzel elkerülték azt a benyomást, hogy Bécs szomszédságpolitikája a keleti tömb meggyengítésére irányul. Az osztrák *Nachbarschaftspolitik* összhangban volt a szovjet érdekekkel, és a semleges állam többé-kevésbé megbízható partnernek számított. Emellett Ausztria nem volt elég erős ahhoz, hogy a Kreml politikusaiban gyanút ébresszen, s azok a szomszédsági politikát a keleti tömbbel szembeni fenyegetésként érzékeljék. Ennek megfelelően ezen államok sem tekinthettek úgy Ausztriára, mint a szovjeturalommal szembeni veszélyforrásra.

A kelet-európai országok Ausztriában egy kapitalista államot láttak, de egyben egy baráti partnert is, amely semleges státusának köszönhetően más nyugati államoknál progresszívebbnek tekinthető. Mindez nem jelentette ugyan az ideológiai tényezők teljes figyelmen kívül hagyását,⁸ de azt mindenképpen, hogy azok korántsem játszottak olyan nagy szerepet, mint a sztálini időkben.⁹ Mindebből következett, hogy Moszkva Ausztria Magyarországhoz fűződő „különleges kapcsolatait” a közép-európai békéhez és stabilitáshoz való hozzájárulásként értékelhette.¹⁰ Amikor Mihail Gorbacsov 1985-ben hatalomra jutott, a magyar–osztrák „különleges kapcsolatok” már kipróbált modellnek számítottak. Az 1975. évi megállapodás lezárása után a kétoldalú kapcsolatok intézményesedésében különösen nagy előrehaladás következett be, mivel a felek egy sor olyan kérdésben megegyezésre tudtak jutni, amelyek a két ország polgárait közvetlenül érintették. Elegendő példaként megemlíteni a vízumkényszer megszüntetését, a nyugdíjfizetések kölcsönösségét, az iskolai végzettségek kölcsönös jogi elismerését. A média – nem minden ironia nélkül – a „k.u.k. időszak visszatéréséről” értekezett annak a két politikusnak, Kreiskynek és Kádárnak a szerepével kapcsolatban, akik az uralkodó pragmatizmus képviselőinek számítottak. Aligha túlzás azt állítani, hogy a különleges magyar–osztrák kapcsolatok kialakulása, valamint az 1980-as években a *Mitteleuropáról* mint egy transznacionális kulturális térségről kibontakozott vita annak a határokat légiesítő folyamatnak a kezdete volt, amely a magyar–osztrák határ 1989. évi megnyitásával érte el csúcspontját.

Diplomácia és percepció az átmenetben

A közép- és kelet-európai átalakulás éveiben az osztrák külpolitika magyar percepciója részben a változásban lévő magyar külpolitika percepcióját tükrözte. Ily módon annak külső képe részben a magyar politika képe is volt. Az 1989. őszi

határnyitás elsődlegesen Magyarország és a két német állam története volt. A csak korlátozottan rendelkezésre álló források következtében ebben a folyamatban az osztrák szerep bemutatása meglehetősen hiányos. Ez az egyik ok, amiért az elemzés még ma is inkább egy kísérlet – nem annyira a történelem rekonstruálására, mint inkább konstruálására.¹¹

A diplomáciai anyagokból jól kiolvasható, hogy a felgyorsult belpolitikai változások közepette a magyar diplomaták mennyire a *status quo* irányultságú gondolkodás befolyása alatt álltak, és a maguk módján elkerülhetetlenül belpolitikai szereplőként is felléptek. Félreérthetetlenül arra törekedtek, hogy a pártpolitikai *status quo* fennmaradását erősítsék. Mindent megtettek annak érdekében, hogy az Osztrák Szociáldemokrata Párt (SPÖ) politikusait lebeszéljék arról, hogy azok felvegyék és kiépítsék a kapcsolatokat a Magyarországon alakuló szociáldemokrata párttal, és ilyen módon a szocialista állampárt (MSZMP) monopolhelyzetét gyengítsék. Amikor az 1989-ben újraalakult Magyarországi Szociáldemokrata Párt (MSZDP) vezetői Heinz Fischer szociáldemokrata politikust¹² arra kérték, hogy a május elseji budapesti tömeggyűlésükön beszédet tartson, a Bécsben tevékenykedő magyar diplomaták minden befolyásukat latba vetették, hogy – az SPÖ és az MSZMP között elmélyülő kapcsolatokra hivatkozva – Fischert lebeszéljék a látogatásról.¹³ Valójában az SPÖ nem törekedett arra, hogy az MSZMP-nek és a Kádár–Kreisky-korszak eredményeinek hátat fordítson, inkább abban volt érdekelt, hogy az MSZMP-hez fűződő munkakapcsolatai fennmaradjanak. Heinz Fischer kezdeményezésére előzőleg, még 1989. január 21-én rendezték az első magas szintű konferenciát az MSZMP és az SPÖ között, a bécsi Renner Intézetben. Ez a lépés a maga módján jól mutatta, hogy az osztrák szociáldemokraták részéről véget ért a magyar reformkommunistákkal szembeni tartózkodás politikája. A konferencián a meglevő nézetkülönbségeket különösen jól mutatta, hogy a magyar kommunisták – közöttük Nyers Rezső – a társadalmi rendszerek konvergenciája helyett a kettéhasadt munkásmozgalom pártjai – nevezetesen a szociáldemokraták és a reformkommunisták – közötti közeledésre helyezte a hangsúlyt. Ezzel egyidejűleg az osztrák szociáldemokraták arra figyelmeztettek, hogy a kibontakozó kelet-európai reformpolitika nem annyira a valóságos szociáldemokrata gyakorlattal, mint inkább a „liberál-kapitalista piacgazdaság” példájával mutat hasonlóságot. A magyar követség akkori feljegyzései szerint az SPÖ alig titkolta, hogy elégedettséggel töltene el, amennyiben az MSZDP a választásokból megerősödött erőként kerülne ki, és az MSZMP-ből is egy valódi szociáldemokrata párt alakulna ki.¹⁴

Fontos emlékeztetni arra, hogy a diplomáciai jelentések *status quo* irányultsága számos esetben megegyezett az SPÖ uralkodó véleményével. Ők ugyanis a felgyorsult belpolitikai változások közepette az MSZMP felbomlását az ellenőrizhetetlen káosz kialakulásával azonosították, és számos politikus a reformkommunista módon megújult MSZMP-t tekintette az ellenőrzött átmenet egyetlen olyan biztosítékának, amely képes arra, hogy a változtatásokat megnyugtatóan kézben tartsa.

Erwin Lanc szociáldemokrata politikus, a második köztársaság kilencedik külügyminisztere úgy nyilatkozott, hogy az egyes nyugat-európai csoportok nemcsak a magyarországi anarchiától tartanak, hanem attól is, hogy a változási igények dinamikája Nyugatra is áttérjed, és így olyan, immáron negyven-ötvenéves értékrendek omolhatnak össze, amelyek problémáit a jólét eddig elfedte.¹⁵

A magyar diplomaták nem feledkeztek meg arról sem, hogy Alois Mock osztrák külügyminiszternek a finn Paasikivi Társaságban tartott előadásáról tudósítsanak. Mock arról beszélt, hogy a Szovjetunióban a változások felülről, Lengyelországban alulról, míg Magyarországon egyidejűleg felülről és alulról indulnak. Hozzáfűzte: a Nyugat a második világháború óta most került a legfelelősségteljesebb feladata elé, amely abban áll, hogy egyfelől a beavatkozást elkerülje, és a lehetséges instabilitást ne a saját érdekei javára használja ki, másfelől azonban a pozitív keleti fejlődést támogassa is.¹⁶

A diplomáciai feljegyzések értékelésekor a történelemben az a benyomás alakul ki, hogy a diplomaták olykor a saját véleményüket adták beszélgetőpartnereik szájába, és ez a szociáldemokratákra vonatkozó aggodalmakat tekintve nem is volt nehéz. Ilyen módon a magyar diplomaták a társadalmi átalakulásban korántsem elfogulatlan szereplők: az eseményekben sokkal inkább részt vevő megfigyelők, mintsem megfigyelő résztvevők voltak. Nem kérdés, hogy a politikai átalakulás bizonytalanságai között maguk sem tudhatták pontosan, hogy hol végződik az „utazás”, és személyes pályafutásukat mennyiben fogják érinteni az események előre nem látható fordulatai.

A diplomáciai jelentésekből az is kitűnik, hogy a magyar külpolitikának a rendszer-váltással együtt járó transznacionalizálódása – azaz a demokratikus átmenetben a nem állami szereplők növekvő aktivitása – szokatlan, addig kevésbé ismert feladatok elé állította a magyar diplomáciát. Egyfelől az olyan nem állami szereplők, mint a Bős–Nagyamaros vízi erőmű ellen protestáló Duna-kör aktivistái, ausztriai tartózkodásuk során diplomáciai szolgáltatásokat igényeltek. Másfelől a bécsi magyar követség 1988/89. évi jelentése megállapította, hogy ugyan a kétoldalú kapcsolatok decentralizálódása és diverzifikálódása egy örömdetes tény, ám hiba lenne elhallgatni a kritikus megjegyzéseket. A magyar nagykövet arról írt, hogy számos probléma és félreértés onnan ered, hogy az átalakuló Külügyminisztérium a követséget a legmagasabb szinten sorra kerülő kétoldalú megbeszélések előkészítésébe nem vonja be.¹⁷

Ausztria a változások metszéspontjában és a reformkommunista magyar külpolitika

Az 1980-as évek végén az osztrák külpolitikának három mélyreható kihívással kellett szembesülnie; nevezetesen: az európai belpiac megteremtésével felgyorsult integrációs folyamattal, a közép- és kelet-európai átalakulással és a német egyesüléssel. Mindezek

a folyamatok egy olyan összetett külpolitikai környezetet jelentettek, amely az osztrák külpolitika kiigazítását és revízióját követelte meg. Számos területen a hidegháború jól ismert koordinációs rendszere felbomlott. Ausztria a változások geopolitikai metszéspontjában helyezkedett el, és mint ilyen, mind Keleten, mind Nyugaton a kihívások egy sorával nézett szembe. A nyugati peremhelyzet és ezzel Ausztria hagyományos közvetítő, diplomáciai szolgáltató szerepe elveszítette geopolitikai alapját, és a megosztottság megszűnésével a közép-európai szubrégió középpontjában újonnan kialakult szerepe egy új geopolitikai napirend meghatározását tette szükségessé. Ausztria számára legalább két, egymással szorosan összefüggő kérdés fogalmazódott meg: az, hogy miként lehet a felgyorsult geopolitikai változásokból hasznot húzni, ám ezzel egyidejűleg az is, hogy miként lehet a gyors változásokat a stabilitás követelményeivel összhangban ellenőrizni.

1989 márciusában Thomas Klestil, az osztrák külügyminisztérium főtitkára, a Horn Gyula magyar külügyi államtitkárral folytatott beszélgetése során kijelentette, hogy az osztrák hídfunkció elveszítette geopolitikai alapját: „Senki nem akar a hídon élni!” Klestil kifejtette továbbá, hogy Ausztria egy új Európában csak akkor tehet eleget a feladatának, ha társadalmilag, politikailag és gazdaságilag szilárdan a Nyugathoz kapcsolódik. Azaz az ország a korábbi közvetítő szerepét csak az Európai Közösségek (EK) szilárd alkotórészeként őrizheti meg.¹⁸

A magyar diplomaták számos jelentésükben azt a kérdést vizsgálták, hogy az európai integrációs folyamat miként érintheti Ausztria szomszédsági politikáját, és arra a következtetésre jutottak, hogy a két pilléren, a szomszédságpolitikán és az Európapolitikán nyugvó osztrák külpolitikát a koncentrikus körök elméletének alkalmazása váltja fel. Ennek a politikának a középpontjában az EK-tagság, középső körében a kelet-európai államokkal való együttműködés kialakítása állt, míg a külső kör a világ más államaihoz fűződő kapcsolatokra vonatkozott. Az osztrák külpolitika tudatosan arra irányult, hogy a kis államok képesek legyenek arra, hogy külpolitikai játékterületet bővítsék, és megakadályozzák az amerikai-szovjet kapcsolatokról való egyoldalú függőségüket. Az 1980-as években ez az osztrák külpolitika nem állt távol a magyar külpolitika percepcióitól.

Egy meglehetősen elterjedt vélemény szerint Magyarország az 1980-as években a keleti tömbön belül a „nyugatosodás úttörőjének” számított, a külpolitikáról mint „sikerágazatról” beszéltek, ahol a változás az „előre való menekülés” stratégiájának értelmében már a tényleges „rendszerátalakítás” előtt megkezdődött. Az MSZMP „külpolitikája” az évtized kezdete óta növekvő érdeklődést tanúsított a nyugati szociáldemokrácia irányába,¹⁹ és a hivatalos külpolitika területén is szaporodni kezdtek az ideológiai tömbpolitikával szemben a pragmatikus érdekpolitika jelei. Erről tanúskodott Magyarország 1982. évi belépése a Világbankba és a Nemzetközi Valutaalapba, s nem kevésbé az 1980-as évek közepének „kárkölöző” magyar külpolitikája, amely a tömbön belüli

szolidaritással szemben a „kis hidegháború” feltételei között a kelet–nyugati kapcsolatok folytonosságának adott elsőbbséget (*mikrodétente*). A közép–hatótávolságú rakéták körüli vita miatt ugyan megszakadt a szovjet–amerikai párbeszéd, ám Magyarország ennek ellenére a nyugat-európai politikusok egy sorát fogadta. Az „európaizálódás”, valamint az „európai szolidaritás” hangsúlyozása a magyar külpolitika szótárában egy „kis ország” individuális törekvéseinek a szinonimájává vált.²⁰

Ausztria tekintetében a bilaterális megbeszélések visszatérő toposza volt az az aggodalom, hogy a *status quo* lehetséges változásai és az előre nem látható geopolitikai dinamika következtében Bécs veszélyeztetve látja kedvező külpolitikai helyzetét és a regionális stabilitás egészét. A bécsi magyar nagykövet 1990-ben arról számolt be, hogy a magyar változásokat Ausztriában nagy szimpátiával fogadják ugyan, azonban attól is tartanak, hogy a reformok megvalósítása még a legkedvezőbb feltételek mellett is feszültségeket és konfliktusokat hozhat magával. Az ilyen és ehhez hasonló értékelések szerint a gazdasági helyzet és az etnikai feszültségek kiéleződése az egész régió destabilizálódásához vezethet.²¹ Nem volt kétséges, hogy az osztrák politikusok aggodalmait a növekvő magyarországi munkanélküliség és az infláció, valamint a Magyarország és Románia közötti etnikai konfliktusok táplálták.

Egy diplomáciai vacsorán Friedhelm Frischenschlager, az osztrák Szabadságpárt (FPÖ) frakciójának vezetője arról számolt be, hogy pártja nagy figyelemmel, de egyúttal aggodalommal követi azokat a magyar kijelentéseket, amelyek a semlegességi opciónak adnak elsőbbséget, és a finn utat tartják a követésre méltó példának. Frischenschlager egy szélesebb alapon álló véleménynek adott hangot, amikor arról beszélt, hogy az európai stabilitásnak a *status quo*n és az (egyre alacsonyabb szinten álló) erőegyensúlyon kell alapulnia. Ha valaki ez ellen tesz, akár Nyugaton, akár Keleten, akkor egy beláthatatlan következményekkel járó, felelőtlen politikát folytat – fejtegette az osztrák politikus.²²

Az osztrák politikai élet képviselői attól is tartottak, hogy a közép- és kelet-európai változások felgyorsult dinamikája, nem utolsósorban az NDK politikai rendszerének eróziója, valamint az EK bővítésére irányuló erőfeszítések hátrányosan fognak hatni országuk aktív semlegességi politika által fémjelzett pozícióira. Ezért az osztrák diplomácia összehangolt akcióival azon fáradozott, hogy a csatlakozási tárgyalásokat Brüsszellel olyan gyorsan nyélbe üsse, ahogy az csak lehetséges, és lehetőség szerint elhárítsa annak a veszélyét, hogy Bécs a geopolitikai változások vesztese legyen. Alois Mock az említett finnországi előadásában arról is beszélt, hogy a katonai tömbök feloszlásával Ausztria többé már nem lesz határvidék, hanem az új Európa központi területévé válik, azaz Bécs a geopolitikai változások nyertese lesz.²³

Az 1989–1991 között – elsősorban Magyarországon és Lengyelországban – felgyorsult politikai változások mértéke sok tekintetben meglepetésként érte Ausztriát: azok esélyeit a Kelet-Európához fűződő kapcsolataiban sok tekintetben nem is volt képes

felbecsülni, jóllehet Erhard Buseknek, Bécs akkori alpolgármesterének és más politikusoknak is kiépültek már a kapcsolatai a közép-európai demokratikus ellenzékkel. Az osztrák politikusok *status quo*-hoz kötődő gondolkodásában jelen voltak azok a motívumok, amelyek Bécs hagyományos közvetítő szerepében rejtettek a hidegháború „hidegebb” szakaszaiban, továbbá a helsinki folyamatban felértékelődött *n+n*, azaz a semleges és az el nem kötelezett államokat magában foglaló együttműködés keretében. Jellemző módon, Ausztria számára a nagy cezúrát a nyugat-európai integrációval szembeni szovjet politika megváltozása és annak a megtapasztalása volt, hogy Moszkva mind kevésbé képes az akaratát más államokra rákényszeríteni. 1988-ban, harminc évvel az európai integráció fennállása és 15 évi tárgyalás után, a Szovjetunió elismerte a nyugat-európai integrációt. A hidegháborús időszaktól eltérően, Moszkva az EK-t nem tekintette többé „gazdasági NATO-nak”, és elismerését sem tette függővé a KGST-nek mint egyenrangú integrációs szervezetnek a nyugati elismerésétől. Bécs számára ez a fordulat azt ígérte, hogy a *de facto* már létezőnek tekinthető integrációs megfelelést követően a közeli tagság a változások közepette megszilárdíthatja Közép-Európában élvezett geopolitikai helyzetét.

Korántsem volt véletlen, hogy a konzervatív Osztrák Néppárt (*Österreichische Volkspartei*, ÖVP) programja a magyar diplomaták látószögébe került. Az ugyanis abból indult ki, hogy a Kelet nyitási politikája és az újra aktuálissá vált németkérdés, valamint a kelet-európai átalakulási folyamat az EK bővítését gyorsítani fogja, ezért a Bécs és Brüsszel közötti csatlakozási tárgyalásokat gyorsan, ha csak lehet, még 1992 előtt meg kell kezdeni.

Az elérendő európai közösségi tagság úgy jelent meg az osztrák köztudatban, mint egy minden gazdasági és politikai baj meggyógyítására szolgáló panacea. Számukra az osztrák üzleti köröknek és a szociáldemokrata-néppárti kormánynak az integrációhoz fűződő szorosabb kapcsolata és maga a tagság a gazdasági modernizáció és a strukturális reformok megvalósításának nélkülözhetetlen feltétele volt. A gazdasági tényezők mellett nem elhanyagolható szerepet játszott az a körülmény, hogy ebben az időben elmélyült Ausztria identitásválsága is, amit egyesek a „normalizáció válságaként” határoztak meg, jelezve, hogy a nemzetközi környezet átalakulása egyre kevésbé kedvezett egy semleges kis ország korábban sikeres kelet-nyugati szolgáltatói szerepének. Mindehhez járult egy további tényező, nevezetesen az Ausztriáról kialakult, meglehetősen negatív nemzetközi imázs hatása.²⁴

Az osztrák csatlakozási kérelmet 1989. július 17-én nyújtották át Brüsszelben, ám a tárgyalások elkezdésének meggyorsítását célzó fáradozások hiábavalónak bizonyultak. A Ballhausplatz politikai és diplomáciai köreiben az a vélemény uralkodott, hogy a keleti nyitással Ausztria Brüsszelbe vezető útja is könnyebbé válik – de az ezzel kapcsolatos reményekben csalódnuk kellett.²⁵ Az Európai Bizottság csak két évvel később reagált hivatalosan a kérelemre, és az osztrák politikusok értésére adta, hogy

a csatlakozási tárgyalások nem előzhetik meg az egységes belpiac létrehozásáról szóló szerződés életbe lépését. Emellett az osztrák semlegességgel szembeni fenntartások éppen úgy érezhetőek voltak, mint azok a francia aggodalmak, hogy az osztrákok belépésével a Közösség „germán jellege” erősödni fog. Ezzel szemben Thomas Klestil és mások is azon az állásponton voltak, hogy a megerősödött osztrák identitás következtében Ausztriát többé már nem lehet a harmadik német államnak tekinteni.

A magyar diplomaták a német egyesüléssel kapcsolatos osztrák véleményt négy pontban foglalták össze. Az első, hogy szerintük minden nemzetnek, így a németnek is megvan a joga az önrendelkezésre, azonban az addig hatályba lépett szerződéseket – beleértve az Odera–Neisse-határról szóló szerződést – tiszteletben kell tartani. Továbbá kívánatos, hogy a két német állam egyesülése az Európai Együttműködési és Biztonsági Konferencia által meghatározott folyamat keretében menjen végbe, ám az nem várható el, hogy a Szövetségi Köztársaság kilép a NATO-ból, és a katonai tömbök belátható időn belül feloszlanak. A már korábban ismert aggodalmak is előtérbe kerültek – nevezetesen azok a megfontolások, hogy az egyesült Németország Európa legnagyobb gazdasági hatalmaként szellemi és politikai hegemoniára tehet szert, és Közép-Kelet-Európát – ilyen módon Ausztriát is – könnyen befolyásolható „hátsó udvarává” változtathatja. Figyelemre méltó, hogy a Szabadságpárt 20. kongresszusáról készült tudósítások közül több is kiemelendőnek tartotta, hogy a német Friedrich Naumann Alapítvány képviselője többek között úgy nyilatkozott, hogy „Ausztriában is németek élnek”. A magyar diplomaták véleménye szerint Ausztriában a külpolitikai identitás általános problémái éppúgy felszínre kerültek, mint a nagynémet ideológia megnyilatkozásai.²⁶

A követségi jelentések az ÖVP programjának központi tételeit is idézték. Az Osztrák Néppárt politikusai – a programmal összhangban – azt hangsúlyozták, hogy az osztrák külpolitika célja az EU-ban elérendő, mielőbbi teljes tagság. Következésképp Ausztria többé nem funkcionálhat a Kelet és Nyugat közötti szürke zónaként vagy a közép-európai regionális együttműködés részeként. Úgy vélték, nincsen *Mittleeuropa* mint a Kelet és Nyugat közötti különleges egység. Illuzórikus lenne kísérletet tenni arra, hogy az egykori k.u.k. régiót n+n régióként vagy egy osztrák vezetésű közép-európai konföderációként helyreállítsák. Egyidejűleg a program nem hagyott kétséget afelől, hogy a kelet-európai piacok még sokáig nem lesznek képesek arra, hogy a nyugatiak jelentőségével versenyezzenek.²⁷

Az osztrák politikusok egyetértettek abban, hogy a közép- és kelet-európai változások egyik legnagyobb haszonélvezője Ausztria lesz. A magyar diplomaták között pedig egyetértés volt abban, hogy Bécs a kelet-európai átalakulásban kettős szerepet játszik. Egyfelől az osztrák főváros azoknak az amerikai és nyugat-európai cégeknek az előretolt támaszpontjaként szolgál, amelyek meglehetősen bizalmatlanok a kelet-közép-európai régióval szemben. Másfelől az osztrák politikusok felismerték, hogy a Kölcsönös

Gazdasági Segítség Tanácsa (KGST), a Szovjetunió által dominált gazdasági szervezet felbomlásából a legnagyobb hasznot ők húzhatják, amennyiben az ország a kezdeményező szerepet magára vállalja. Nem sokkal később fény derült arra, hogy az EK-átlagot meghaladó osztrák növekedési ráta a kelet-közép-európai régióval kialakult expanzív külkereskedelmi politika eredménye volt, amely a hidegháborút követően a gazdasági „miniglobalizálódás” jellegét öltötte.²⁸

Ausztria a Közösség kapui előtt és a magyar-osztrák kapcsolatok

1988 nyarán az MSZMP Külügyi Osztályának az osztrák külpolitikával foglalkozó tájékoztató anyaga még abból indult ki, hogy az EGK-hoz történő osztrák csatlakozással az n+n csoport egysége véget ér. Az anyag hangsúlyozta, hogy az osztrák csatlakozás lehetősége az EGK tagállamaiból korántsem vált ki osztatlan lelkesedést. Egyúttal arra hívta fel „osztrák barátaink” figyelmét, hogy érdekeik védelmében más opciókat is, így például az EFTA-alternatíva fenntartását is mérlegeljék. A tájékoztató azt a kérdést is felvetette, hogy vajon mi történik a magyar-osztrák „különleges kapcsolatokkal”, amennyiben Bécs csatlakozna az EGK-hoz. Erre javaslatként azt fogalmazta meg, hogy – a Bécs és Budapest közötti történelmi szálak alapján és a két német állam közötti kapcsolatokhoz hasonlóan – mind több és több „visszafordíthatatlan elemet” kellene a bilaterális kapcsolatokba beépíteni, és ily módon olyan sok kész tényt kell teremteni, amennyit csak lehetséges.²⁹

Az osztrákok EK-s csatlakozási kilátásai szinte kezdettől fogva azt a magyar aggodalmat erősítették, hogy az integráció minden bővülése a harmadik országok kárára történik.³⁰ Ezzel szemben az osztrák politikusok nem győzték hangsúlyozni, hogy a jószomszédi kapcsolatoknak nem szabad kárt szenvedniük az EK-hoz való közeledésük és lehetséges későbbi csatlakozásuk miatt. Alois Mock külügyminiszter és alkancellár az 1988. május 26–28-án Budapesten tett látogatása során kijelentette, hogy az esélyeket optimistán ítéli meg, de adott esetben Bécs kész arra, hogy lemondjon a csatlakozásról, amennyiben a Brüsszel Ausztria semlegességét és jószomszédi kapcsolatainak fontosságát nem fogadná el.³¹

Ugyanabban az évben Peter Jankowitsch, 1986–1987-ben Franz Vranitzky szocialista kancellár külügyminisztere, majd 1990 és 1992 között az európai ügyek államtitkára, a gmünden konferencián részt vevő magyar partnerének úgy nyilatkozott, hogy Ausztria a tagságot csak abban az esetben fogadja el, ha a Magyarországhoz fűződő jószomszédi kapcsolatait azt követően sem szenvednek kárt. Az esetre vonatkozóan Jankowitsch a Német Szövetségi Köztársaság példáját említette, amelynek az NDK-val fennállt különleges kapcsolatait sikerült belnémet kereskedelem formájában elismertetnie és az EK kereteiben is folytatnia. Magyar részről azt hangsúlyozták, hogy nem

csupán a kapcsolatok adott formájának a megőrzéséről, hanem azok új rendszerének a létrehozásáról van szó. A magyarok elfogadták azt az álláspontot, hogy Ausztriának az EKG-hoz való közeledése nem annyira politikai kérdés, mint alapvetően gazdasági szükségszerűség.³²

Az MSZMP KB Külügyi Osztályának egy belső anyaga – az SPÖ külügyi titkárára hivatkozva – meglehetősen józan elemzést nyújtott Ausztria valódi motivációiról. Az elemzés megértően utalt arra, hogy az integrációs tagság nélkül az osztrák kivitel jó kétharmadát jelentő közös piaci exportra termelő/szállító cégek az 1992-ben hatályba lépő belpiaci rendelkezések következtében kedvezőtlen helyzetbe kerülnének, és az osztrák keleti kereskedelem (*Osthandel*) mintegy 10 százalékos részesedése e világgazdasági tévesztés kompenzálására nem lenne képes. Az anyag szerzője megállapította továbbá, hogy az osztrák iparnak a belpiachoz való közeledése több lehetőséget biztosít ahhoz, hogy Bécs a strukturális változások folyamatát meggyorsítsa, és nagyobb alkalmazkodással a hatékonyságát növelje. Az elemzés azt prognosztizálta, hogy a bővülő közösség fejlődésében nagy valószínűséggel lefékeződik a szupranacionális irány, ám ezzel együtt több lehetőség adódik arra is, hogy a semlegesség és a kelet-nyugati kapcsolatok különböző érdekei és gyakorlati megoldásai egy multicentrikussá váló közösségben érvényre jussanak.³³

Az a tény, hogy Ausztria elkötelezett volt a keleti nyitás politikája mellett, jól megmutatkozott az Egyesült Államokkal való konfliktusában. Semleges államként Ausztria csak vonakodva vett részt a COCOM-lista embargópolitikájában, amely arra irányult, hogy megakadályozza a keleti tömb államainak a fejlett technológiához való hozzáférést, és így – a technógiaimport mint reformpótlék útjának elvágásával – a valódi reformok irányába egyengesse az utat, továbbá elejét vegye a nyugati technika keleti katonai célú felhasználásának. Az 1980-as évek elején az Egyesült Államok azzal fenyegette az osztrák acélipart, hogy az Ausztriába irányuló fejlett technika exportját leállítják, amennyiben a COCOM-lista előírásait nem teljesítik. Ebben az időben az osztrák acélipar állami nagyvállalatai versenyképességének növelése érdekében azok megújítása volt a napirenden, és tartani lehetett attól, hogy a magas színvonalú technikához való közvetlen hozzáférésük megnehezül vagy akár lehetetlenné is válhat. Ezért a szociáldemokrata vezetésű osztrák kormány vonakodva ugyan, de végül mégis késznek mutatkozott arra, hogy az előírásokat teljesítse. Különösen jellemző volt az a megfogalmazás, ahogyan Peter Jankowitsch, az SPÖ vezető politikusa az aktív semlegesség osztrák külpolitikája és a NATO-államok külpolitikája között határvonalat vont:

Bizonyos, hogy Ausztriának a szovjet befolyási zónában lévő államokkal és magával a Szovjetunióval fenntartott kapcsolatainak természete nagyon különböző volt attól, ahogyan a nyugati katonai tömbhöz tartozó államokhoz fűződő kapcsolatait felfogta és folytatta. Ausztria tartózkodott sok olyan intézkedés végrehajtásától, amelyet a hidegháború következtében ez utóbbi

államok gazdasági területen hoztak annak érdekében, hogy a Keletet gyengítsék és elszigeteljék, ezzel szemben a nyitás és a normalizálódás politikáját követte.³⁴

Nem véletlen, hogy a Kreisky-korszak külpolitikáját a Nyugattól és a Kelettől való egyenlő távolság politikájaként tartották számon, és az osztrák *Ostpolitik*ről mint a keleti kommunistákkal fenntartott *appeasement* politikáról beszéltek.³⁵

A magyar–osztrák kapcsolatok lényegi sajátossága abban rejlett, hogy az érdekek és az intézmények az egyetértés magas fokát mutatták. Ezek között érdemes megemlíteni: a geostratégiai helyzet azonosságát; a kisállamként az azonos, illetve hasonló „súlycsoport” tartozást; az európai kapcsolatok irányában és súlypontjaiban való megfelelést. Továbbá az uniós teljes tagság elérésének közös célját és azt a hitet, hogy a katonai tömböket egy összeurópai biztonsági rendszer válthatja fel. Végül, de nem utolsósorban a két állam között kifejlődött jószomszédi kapcsolatok bővülő és stabilizálódó területét. Ezzel szemben a kétoldalú kereskedelmi kapcsolatok áruszerkezete meglehetősen komor képet tükrözött. Az e relációk fejlődési koncepciójával foglalkozó elemzés egyenesen arra a következtetésre jutott, hogy gazdasági területen a két állam között „félgyarmati állapotok” uralkodnak: a magyar exportforgalom 85 százalékát ugyanis félkész termékek és alapanyagok alkották, míg a gépipari termékek exportjának aránya csupán 3 százalékot ért el, és ezen nem sokat változtatott a kooperációs kapcsolatok növekvő száma sem, mivel azok a legtöbbször olcsó bér munkán és nem a fejlett együttműködési formákon alapultak.³⁶

A „percepció percepciója”, avagy a magyar átalakulás percepciói

Az 1988 és 1991 közötti időszakban az osztrák politika magyar percepciója sok tekintetben a magyar belpolitikai változások osztrák percepciójával kapcsolódott össze. A magyar diplomaták rendszeresen tudósítottak arról, hogy miképpen ítélik meg az osztrák politikusok és a média az itteni fejlődést. Az osztrák percepciót folyamatosan egy sajátos ambivalencia alakította: egyfelől az osztrák politika pártoktól függetlenül elkötelezett volt abban, hogy a többpártrendszerhez vezető úton a demokratikus változásokkal összefüggő folyamatokat támogassa, másfelől azonban az aggodalmak abban a tekintetben mindig jelen voltak, hogy a belpolitikai fejlődés kiszámíthatatlan módon ellenőrizhetetlenné válik.

Andreas Khol, az Osztrák Néppárt tagja és az Európai Demokratikus Unió (EDU) titkára a Magyarországon végbemenő változások ütemét úgy ítélte meg, hogy az aggodalomra ad okot, és bármilyen furcsának is tűnhetett, a nemzeti konszenzus terén elért eredményeket tekintve – a sztrájkok és a sorozatos tüntetések ellenére – azt hangsúlyozta, hogy a lengyelországi fejlődés előbbre tart, mint a magyar.³⁷ Számos olyan

politikus és politikai megfigyelő, mint Thomas Chorrherr, a *Die Presse* című lap főszerkesztője, abbeli aggodalmát fejezte ki, hogy az MSZMP felbomlásával együtt járó ellenőrizhetetlen fejlődés káoszhoz vezet. Chorrherr a magyar diplomatáknak arról nyilatkozott, hogy az osztrák politikai osztály vezető személyiségei annak örülnének, ha a reformkommunista erők a párton belüli küzdelmekből megerősödve kerülnének ki, és így az MSZMP képessé válna arra, hogy a többpártrendszer ne csupán deklarálja, hanem hosszú távon szilárdra is tegye. A *Die Presse* főszerkesztője mindehhez azt is hozzáfűzte, hogy nincsen olyan felelős politikus sem Ausztriában, sem az EU-ban, aki a magyar semlegességben és a fennálló társadalmi rendszer radikális megváltoztatásában érdekelt lenne. Mindamellet üdvözlendőnek tartott minden olyan lépést, amely a polgári-demokratikus fejlődés irányába mutatott.³⁸

1989. február 13-án Franz Vranitzky szövetségi kancellár a Németh Miklós magyar miniszterelnökkel folytatott beszélgetésében azt a kérdést vetette fel, hogy vajon a magyarországi reformfolyamat tempója nem túl gyors-e, és azt is hozzáfűzte, hogy a „reformeuforia” veszélyes lehet. Vranitzky arra figyelmeztetett, hogy a keletkező társadalmi feszültségeket – éppen úgy, mint a reformokhoz szükséges időt – figyelembe kell venni, és fontos, hogy a haladás optimális mértékét megtalálják.³⁹

Az ilyen értékelés aligha számított kivételnek. Helmut Kohl 1987 őszén úgy fogalmazott George Bush amerikai elnöknek, hogy Kádár gulyáskommunizmusa az „egyetlen ésszerű fejlődési út a keleti tömbben”, míg Gorbacsovval szemben továbbra is szkeptikus volt, különösen a szovjetrendszer megreformálhatósága tekintetében.⁴⁰ Hasonló irányba mutatott Hans-Dietrich Genscher német külügyminiszter Horváth István bonni nagykövettel 1989. szeptember 13-án folytatott beszélgetése. Genscher úgy tájékoztatta a magyar nagykövetet, hogy

a német követség információi szerint Mark Palmer amerikai nagykövet azon fáradozik, hogy az Egyesült Államok politikai vezetését úgy befolyásolja, hogy az ellenzéket támogassa, annak érdekében, hogy a hatalmat megszerezhesse. Genscher azt mondta, hogy a kérdést Baker külügyminiszterrel külön is megbeszélte. Információi szerint az Egyesült Államok vezetői – Bush, Baker – nem osztják a véleményt. A Szövetségi Köztársaság kormányával egyetértésben az Egyesült Államok, Franciaország és Olaszország kormányai is abban érdekeltek, hogy a Magyar Szocialista Munkáspárt reformszárnya a demokratikus választások eredményeként megőrizhesse hatalmi pozícióját.⁴¹

Joggal juthatott Borhi László történész arra a következtetésre, hogy a nyugati politikusok valójában nemigen örültek annak, ami Magyarországon és Lengyelországban 1989-ben lezajlott. Számos politikus ugyanis attól tartott, hogy a „külső birodalom” elvesztése nyomán Gorbacsov helyzete gyengülhet, ami a reform irányultságú szovjet

főtitkár bukásához és a keményvonalas politika megerősödéséhez vezethet.⁴² E vélemények mögött az is ott volt, hogy úgy érezték, számukra a reformkommunista „hátárnyítók” sokkal kevesebb kockázatot jelentenek: sokukat Nyugaton már jól ismerték, míg az ellenzékiek közül számosan teljesen ismeretlenek voltak, sok esetben kiszámíthatatlan és tapasztalatlan nacionalistaként kategorizálták őket.

Az átalakulás folyamatában Gorbacsov azt a reményt táplálta, hogy a „külső birodalom” közép- és kelet-európai államai élnek ugyan az önrendelkezési jog jelentette lehetőséggel, azonban végül ők is a peresztrojka szovjet útját fogják járni. Ez a várakozás különösen Magyarország esetében bizonyult hibásnak, mert a peresztrojka a kádári reformok szintjét nem lépte túl. Sőt, Kádár a peresztrojkából azt a következtetést vonta le, hogy a gorbacsovi vonal saját reformkurzusát erősíti, ezért nincsen szükség a „reform reformjára” – azaz, paradox módon, a peresztrojka sikerei egy ideig a kádárizmus konzerválásához, nem pedig a reformok gyorsításához járultak hozzá. Eppen a kádári reformkommunizmus „sikerei” voltak felelősek „sikeres kudarcáért”.⁴³

Mindez a külpolitika területén is érezte hatását. Az 1980-as évek kezdetén az MSZMP-n belül a reformkommunista szárny egy időre magához ragadta a kezdeményezést annak érdekében, hogy az EGK-val történő szerződéses kapcsolatok lehetőségét a Bonnban regnáló német szociáldemokrata kormány segítségével kipuhatolja. 1982 áprilisában, Kádár bonni látogatása során Helmut Schmidt kancellár határozottan óvta őt a Brüsszelhez való közeledési politika folytatásától, és a Szovjetunióval szembeni óvatosságra intette.⁴⁴ A kádári vonal és a német kancellár stratégiai megfontolásai találkoztak. A lengyel válság során és a későbbiekben is jól megfigyelhető volt, hogy a német szociáldemokrácia időről időre hajlamosnak mutatkozott arra, hogy a keleti tömb államaihoz fűződő kétoldalú kapcsolatait a Szovjetunióval fenntartott stratégiai viszonyának alárendelje.

Ausztria az aktív semlegességi politika bázisán a hidegháború feszültségeit ugyanakkor a saját szerepének az erősítésére használhatta fel, s így olykor szembement a nyugati államok politikájával. Alig telt el néhány hónap az 1956. évi magyar forradalom leverése után, amikor azzal keltett feltűnést, hogy – megtörve a Szovjetunió elleni nyugati bojkottot – magas rangú politikusai Moszkvában tettek miniszteri és kancellári látogatást. 1957-ben Bécs volt az első nyugati főváros, amely vezető szovjet államférfit fogadott. Később ugyanez ismétlődött meg az embargók és a nemzetközi elszigetelődés idején is. Rudolf Kirschschräger külügyminiszter volt az első nyugati politikus, aki – csupán hat héttel a gdański atrocitásokat követően – 1971-ben látogatást tett Lengyelországban. Ausztria fontossága megmutatkozott a COCOM-listán szerepelő termékek kereskedőjeként is, de jól megfigyelhető volt, hogy a Gorbacsov által elindított reformfolyamat következményeként ez a szerepe egyre csökkent.

A határok átalakulása – a határok változó percepciói

1989. június 27-én Sopron közelében Horn Gyula magyar és Alois Mock osztrák külügyminiszter hivatalosan is átvágta a vasfüggönyből maradt kerítést. Az erről készült képek a hidegháború végét jelképező, leggyakrabban publikált dokumentumok közé tartoznak, bár az valójában egy *post festum* megrendezett, szimbolikus esemény volt. Ám a szimbólumok és a percepciók tartós jelenségekké válhatnak, önálló életet élhetnek, és gyakran fontosabbak lehetnek, mint maga a megtörtént valóság. A valóságban a vasfüggöny lebontásának folyamata ebben az időben már annyira előrehaladott volt, hogy meglehetősen nehéznek bizonyult a két külügyminiszter számára egy még érintetlen részt találni. Az eseményt tehát valójában „újrájátszották”, és az ily módon a politika mediatizálásának korai példája lett. Ma már ez mindennaposnak számít: a média olyan események sokaságát közvetíti, amelyek nem, nem úgy és valójában nem akkor zajlottak le. A határnyitás mint médiaesemény, követésre méltó látványosságnak bizonyult. Néhány hónappal később hasonló ceremóniát rendeztek a drótvágóval az alsó-ausztriai–cseh határon, immáron a Cseh Köztársaság külügyminiszterének, Jiri Dienstbiernek a részvételével.

Valójában a vasfüggöny lebontásának folyamata mind politikai, mind technikai értelemben sokkal korábban, az 1980-as évek közepén kezdődött. Az első kezdeményezések nem a politikusoktól származtak, hanem a határőrség vezetésétől: óvatosan megfogalmazott megfontolásaik arról szóltak, hogy a technikai határzár műszakilag már kiszolgálta az idejét, és csak magas költségekkel jár, keményvalutát igénylő importtal lehet felújítani. Ehhez társult később az a politikai döntés, melynek értelmében a magyar állampolgárok „világútlevele” támaszthattak igényt. Így joggal fogalmazódott meg a kérdés, hogy van-e egyáltalában értelme a nyugati határ műszaki lezárásának, ha a műholdak és a kibontakozó információs társadalom korában mindenki legálisan elhagyhatja az országot.⁴⁵

Ebben a folyamatban Német Miklós politikája döntő szerepet játszott. Németh 1988. november 24-én, negyvenévesen vette át a miniszterelnöki hivatalt. A konzervatív Grósz Károly, aki 1987 júniusában lett kormányfő, és 1988 májusa óta állt az MSZMP élén, az előbbi feladta, ám továbbra is a párt főtitkára maradt. Németh egy új kurzusnak lett a megisméjezője, s erre már a határnyitást megelőző hónapokban is egyre tudatosabban törekedett. Ezt mindenekelőtt az jelezte, hogy igyekezett a kormánypolitikát a párttól mind függetlenebbé tenni. Egy későbbi, a határnyitást taglaló nyilatkozatában arról beszélt, hogy a politikai bizottság tagjaként a pártvezetés a kormányt a már meghozott döntéséről támogatta. Ám más bizonyíték is van arra, hogy a miniszterelnök már viszonylag korán önállóan cselekedett.⁴⁶ 1989. február 13-án Németh első útja – a szokásoktól eltérően – nem Moszkvába, hanem Ausztriába vezetett, ahol arról tájékoztatta Franz Vranitzky osztrák kancellárt, hogy Magyarország a technikai határzárát el fogja

távolítani. Arról – a látogatást röviddel megelőző – döntésről is beszámolt a kancellárnak, amely a többpártrendszer bevezetésére és a Nyugat-Magyarországon állomásozó szovjet csapatok előírányzott csökkentésére vonatkozott.⁴⁷

Magyar–osztrák összehasonlításban a határnyitás percepcióját a mediatizált megjelenítés és a mindennapi tapasztalatok közötti konvergencia, míg az esemény belpolitikai súlyát tekintve jelentős aszimmetria jellemezte. A konvergencia abban rejlett, hogy a határnyitásnak a média és a politika által történő megjelenítése nagyjában és egészében egybeesett a határrégióban élő osztrák polgárok pozitív mindennapi tapasztalataival. Csak később, Ausztria 1995. évi uniós belépését követően, de még inkább az EU 2004-es keleti bővülése nyomán kezdte az osztrák társadalom a keleti határt problematikus kérdésként érzékelni. A határnyitás 1989. évi eufóriáját egy negatívba forduló kép váltotta fel. Azóta az osztrák lakosság a határt a hétköznapiakban másként érzékeli, mint a média és a politika. Ezenfelül alapvető különbség alakult ki a határrégiók osztrák és magyar lakosságának túlnyomó többsége és – főként – a Délkelet-Európából származó lakosság között: azaz kiderült, hogy a mentális határok a (nyugat)-európaiakat továbbra is elválasztják a délkelet-európai régiók lakóitól – azoktól, akiket általában a Balkán negatív sztereotípiáival kapcsolnak össze. A diskurzusokban – a politikai és a mediális ábrázolástól eltérően – világosan kifejezésre jutott, hogy az EU Ausztria keleti szomszédjaival történt kibővülése a régió lakosságának perspektívájából tekintve már a tényleges esemény előtt lényegében megtörtént, ám a „Kelet” és a „Nyugat” között egy mentális választóvonal fennmaradt, még akkor is, ha ez az államok politikai határaival többé nem vág egybe.⁴⁸

A kelet–nyugati határok újrameghatározásáról szóló empirikus kutatások igazolták a vasfüggöny lebontása, Ausztria uniós tagsága, valamint a schengeni szerződés megvalósítása után, nem kevésbé a várható keleti bővítés perspektívájában megváltozott társadalmi percepciókat. Egy 2001-ben megjelent osztrák vizsgálat azt jelezte, hogy az ország lakossága nem támogatja a korábbi kommunista államok uniós tagságát. Ez alól csak Magyarország jelentett kivételt. Egy 1999. május–júniusi felvétel szerint a megkérdezetteknek még egyharmada sem támogatta a keleti bővítést, 44 százalék kifejezetten ellenezte; ezzel ellentétben, az osztrákok 52 százaléka üdvözölte Magyarország leendő uniós tagságát. E magatartás hátterére már az 1990-es évek elején folytatott vizsgálatok rávilágítottak. A felméréssorozat arról számolt be, hogy túlbecsülték a potenciális bevándorlók számának „reális” nagyságát és ezzel a bűnözés beáramlásának a veszélyét, így a tömeges bevándorlástól való félelmek a politikai viták fontos témájává váltak.⁴⁹

A határnyitás aszimmetriái: kis nyitás „alulról” – nagy nyitás „felülről”

A határnyitás aszimmetrikus észlelése a rákövetkező belpolitikai események súlyára és hatásaira vonatkozik. Aligha lehet lebecsülni azt az Ausztriát érintő geopolitikai kihívást, amely az EGK-tagság elérése és a közép- és kelet-európai átalakulás egyidejűségével kapcsolódott össze, ám lényeges rámutatni arra, hogy ebben a folyamatban – a magyar viszonyoktól eltérően – az osztrák belpolitikai rendszer nem forgott kockán. Magyarországon azonban egy valóságos politikai átmenet zajlott. A vasfüggöny átvágása és a határ megnyitása mélyen a belpolitikai változások folyamatába illeszkedett, egyúttal a magyar (kül)politika átalakulásának politikai-diplomáciai előtörténetét alkotta, s végül a politikai rendszerváltozáshoz vezetett. Valójában két lényeges döntésről volt szó: 1988 végén, illetve 1989 elején az a határozat született Budapesten, hogy a határ régióban megszüntetik a műszaki zárat; 1989 augusztusában pedig a magyar kormány keletnémet polgárok ezreinek engedte, hogy a határon át Ausztriába – és azon keresztül a Szövetségi Köztársaságba – jussanak.

A vasfüggöny lebontása és a határnyitás elsősorban a magyar külpolitika kialakulását jelentette, amely a lopódzó kerülőutak gyakorlata helyett azon volt, hogy visszanyerje döntési szabadságát és – a messze ható európai következményeket is számba véve, és ha csupán egy rövid időre is – politikacsináló (*policy maker*) szerepet vállaljon, az események alakítója legyen. A magyar külpolitikát hagyományosan olyan fogalmak jellemezték, mint az „alkalmazkodás”, a „követés” és az „alárendelés” – röviden: egy *policy taker* sajátosságai. Az ország hiányzó hatalma és az érzékeny stratégiai helyzet hazánkat közvetve-közvetlenül egy olyan környezettől tette függővé, amelyre nem, vagy csak nagyon korlátozottan volt képes befolyást gyakorolni. Egy aktív, kifelé irányuló vagy a saját sorsát alakítani képes *policy maker* pozíció csak nagyon ritkán és drámai feltételek között alakulhatott ki. 1989 nyarán a magyar politika sorsdöntő választás elé került: az NSZK a keletnémet polgárok Nyugatra való szabad távozását, az NDK viszont a kitoloncolásukat vagy legalábbis Kelet-Németországba történő visszatérésük támogatását követelte. A magyar kormány mindkét kívánságot nem teljesíthette. Sokáig azt az álláspontot képviselte, hogy a menekültválság alapján vége német-német ügy, amelyet a két német államnak kell megoldania. Idővel azonban mindinkább felismerhetővé vált, hogy hiábavaló egy ilyen megállapodásra várni, és Magyarország nem kerülheti el, hogy maga cselekedjen.

A végleges döntésre az 1989. augusztus 19-i, „kis határnyításnak”, tesztnek tekintett páneurópai pikniket követően, augusztus 25-én, a Bonnhoz közeli Gymnich-kastélyban került sor, ahol Németh Miklós miniszterelnök és Horn Gyula külügyminiszter tájékoztatta Helmut Kohl kancellárt és Hans-Dietrich Genscher külügyminisztert a magyar határozatról.

Először, az 1989. augusztus 24-re virradó éjszakán, azokat az NDK-ból érkezett menekülteket szállították Nyugatra, akik már hetek óta a budapesti nyugatnémet követségen tartózkodtak. A művelet a Vörös Kereszt Nemzetközi Bizottságának égisze alatt zajlott: a cél Bécs volt, ahonnan a menekültek Nyugat-Németországba folytathatták az útjukat. Joggal állapítja meg Oplatka András, hogy a magyar félnek az akcióval kettős szándéka volt. Mindenekelőtt azt kívánta, hogy ezek az emberek még a bonni találkozó előtt elhagyják a követség épületét (és az országot), hogy ezzel is kihangsúlyozza: a magyar kormány autonóm döntéséről van szó. Ugyanakkor – és ezzel az események láncolatában az osztrák szerepre is fény derült – egy harmadik országnak, nevezetesen Ausztriának a bekapcsolásával azt lehetett kifejezésre juttatni, hogy Magyarország nem közvetlenül a Szövetségi Köztársasággal állapodott meg. A magyar külügyminiszter – egyébként eredménytelen – augusztus végi kelet-berlini látogatása pedig annak a bizonyítására szolgált, hogy a kormány mind a két német államot szigorú párhuzamosságban, egyenrangúan kezeli.⁵⁰

Budapest számára ez a helyzet csak részben lehetett új. Az 1960-as évek vége óta Magyarország mind gyakrabban kényszerült rá, hogy ellentétes előjelű választási opciók összeegyeztetésével foglalkozzon: a KGST-hez, a világgazdasághoz és a belpolitikához való egyidejű alkalmazkodás követelményeit megkísérelje egy kisállam külpolitikájában egyszerre teljesíteni.⁵¹ A határnyitás történelmi kontextusában azonban Magyarország végső soron arról kellett döntenie, hogy a jövőben hová kíván tartozni.

Magyarországon a határnyitás 1989. szeptember 11-e után nem váltott ki nagyobb rezonanciát, és ez jórészt annak a következménye volt, hogy az ország a saját belső változásainak a kérdéseivel volt elfoglalva. Mindazonáltal a reformkommunisták arra törekedtek, hogy – az „előre való menekülés” politikájának szellemében – a határnyitásból saját politikai tőkét kovácsoljanak, és a német politikában való jártasságukat („Németország-kompetenciájukat”) bizonyítsák. Ezzel szemben az alakuló polgári pártok nagy hangsúlyt fektettek a páneurópai piknik alulról jövő „kis határnyítására”. Ezt a Magyar Demokrata Fórum (MDF) mint nagy ellenzéki gyűjtőpárt és (Otto von Habsburg védnöksége alatt) a Páneurópai Unió rendezte 1989. augusztus 19-én. Mock és Horn szimbolikus „határnyitását” követően a páneurópai piknik volt az első tömeges kitörés a burgenlandi határon át, és mint ilyen, a lehetséges szovjet reakciók kipuhulásának kísérlete is. Ily módon az egy irányba mutató, de mégis megosztott határnyitás kettős narratívája alakult ki: „határnyitás felülről” és „határnyitás alulról”, s ennek megfelelően egy megosztott emlékezet is, amely aztán a következő évek magyar belpolitikai vitáiban tükröződött. Ebben a percepcióban a „határnyitás felülről” a magyar állam reformkommunista politikájával, míg a páneurópai piknik – a „határnyitás alulról” – a keletkezőben lévő polgári pártokkal és a megélenkülő civil társadalom mozgalmával kapcsolódott össze.

1989. szeptember 12-én a még uralkodó MSZMP Központi Bizottságának ülésén az elnöklő Nyers Rezső javasolta, hogy ne indítsanak vitát a határnyitás kérdéséről. A szeptember 24-i ülésen azonban mégis szóváltás történt a keményvonalas Grósz Károly, az MSZMP főtitkára és Németh Miklós, a reformbarát miniszterelnök között. Grósz azt állította, hogy a Szovjetunió a magyar kormány lépését helytelenítette, továbbá nehezményezte, hogy az NDK aktív bevonására nem került sor. Németh ezzel szemben azt hangsúlyozta, hogy a tárgyalásokat egyidejűleg folytatták mind a két német állammal. A határnyitást követően az NDK a korábbi állapot helyreállítását kívánta elérni, míg a magyar törekvés arra irányult, hogy a keletnémetekkel meglévő szerződéseket az új nemzetközi kötelezettségekhez igazítsák. A Harry Ott német helyettes külügyminiszterrel folytatott megbeszélések kudarcnak bizonyultak. Ahogy Oplatka András könyvében a magyar Külügyminisztérium feljegyzéseit idézi: Ott fejtegetéseiben nem lehetett önkritikus elemet felfedezni.⁵²

Nem kétséges, hogy a vasfüggöny 1989. június 27-i szimbolikus lebontása, majd kevesebb mint öt hónap múlva, 1989. november 9-én, a berlini fal leomlása mind az osztrák, mind a magyar közvéleményben és politikai tudatban nyomokat hagyott. A politikai tér megváltozott érzékelése a magyar-osztrák határ mindkét oldalán sokkal inkább érzékelhetővé vált, mint a távolabb eső régiókban. Ám a történetek ellenére Ausztria Brüsszelbe vezető útja – a Ballhausplatz politikai és diplomáciai köreinek minden várakozása dacára – nem vált könnyebbé. Az osztrák politikai döntések értelmében Bécs már a határnyitás előtt a Brüsszel felé vezető útra lépett, és a csatlakozási kérelmét is benyújtotta. Valójában a „kis határnyitás” – mint az európai határok légiesítése felé mutató első lépések egyike – nem gyorsíthatta meg Ausztria Brüsszelbe vezető útját. Az EU-ban elérendő teljes tagság – a határok megszűnésének nagy európai projektje – azonban az osztrák politikai napirend sűrű prioritása maradt – sokkal inkább, mint korábban bármikor. Ezzel egyidejűleg azonban nem volt kétséges, hogy a berlini fal leomlása a világtörténelem egy nagyobb változási jele, amely politikai metaforaként a posztmodern történelem meghatározó részévé vált. Ahogy Helmut Kohl német kancellár megfogalmazta: Magyarország ütötte ki az első téglát a berlini falból. Ám az osztrák tudatban a magyar-osztrák határnyitás emlékezete a berlini fal leomlásának árnyékában elhalványodott. Magyarországon ugyanakkor a határnyitás a rendszer átalakulásának egyik szimbólumaként élt tovább, és a magyar-német kapcsolatokban a közös emlékezőskultúra alapjává vált.

Jegyzetek

- 1 A tanulmány a 2012. november 8–10-én, „Grenzöffnung – Grenzen im Kopf – Grenzüberwindung. Österreichs 1989: Innen- und Außenperspektiven” címen Salzburgban lezajlott nemzetközi konferencián elmondott és németül megjelent tanulmány bővített magyar változata.
- 2 Vö. László J. Kiss: „Austria and Its Immediate Neighbours: Hungary”. In: *Austria 1945–95. Fifty Years of the Second Republic* (szerk. Kurt Richard Luther – Peter Pulzer). Brookfield, VI: Aldershot; Singapore–Sidney: Ashgate, 1998. 182–185. o.
- 3 Kiss J. László: „Österreich und Ungarn: Außenrand der gespaltenen Mitte. Die strukturbildenden Merkmale der bilateralen Beziehungen”. In: *Die Ungarnkrise 1956 und Österreich* (szerk. Erwin A. Schmidl). Wien–Köln–Weimar: Böhlau Verlag, 2003. 283–284. o.
- 4 Georg P. Hefty: *Schwerpunkte der Außenpolitik Ungarns. Vorgeschichte, Infrastruktur, Orientierung, Interaktionsprozesse*. München: Tuduv Verlagsgesellschaft, 1980. 505. o.
- 5 Vö. Hans-Georg Heinrich: „Die Entwicklung der österreichisch-ungarischen Beziehungen”. In: *Die Beziehungen zwischen Österreich und Ungarn: Sonderfall oder Modell?* (szerk. Zdenek Mlynar). Wien: Braumüller, 1985. 29. o.
- 6 Wolfgang Mueller: „Peaceful Coexistence, Neutrality, and Bilateral Relations across the Iron Curtain: Introduction”. *FSI Stanford*, http://iis-db.stanford.edu/pubs/22381/Peaceful_Coexistence_Neutrality.pdf. Letöltés ideje: 2012.október. 15. 12–13. o.
- 7 Vö. Vladislav Zubok: „The Soviet Attitude towards European Neutrals during the Cold War”. In: *Die Neutralen und die europäische Integration 1945–1995* (szerk. Michael Gehler – Rolf Steininger). Wien: Böhlau Verlag, 2000. 29–43. o.
- 8 Mindazonáltal az is megfigyelhető volt mind az 1956-os magyar forradalom, mind az 1968. évi „prágai tavasz” idején, hogy mihelyt Bécs nagyobb vonzerőt gyakorolt a keleti tömb államainak társadalmaira, azonnal megindult az ellenpropaganda Ausztria hírnevének szétrombolására is.
- 9 Mueller: i. m. 17–18. o.
- 10 Vö. Helmut Kramer: „Austrian Foreign Policy from the State Treaty to European Union Membership (1955–95)”. In: *Austria 1945–95*. 165–166. o.
- 11 A rendelkezésre álló külügyi forrásanyag kevés támpontot nyújt ahhoz, hogy a határnyitási folyamatban az osztrák szerep percepcióját minden tekintetben kielégítően mutathassuk be. A Magyar Szocialista Munkáspártnak és a Belügyminisztériumnak a magyar diplomácia 1989. évi tevékenységéről szóló, feltehetően releváns anyagait ugyan érezhetően „megszűrték”, ám nagy vonalaiban az események a rendelkezésre álló anyagból megbízhatóan kiolvashatóak. Vö. Andreas Oplatka: „Der erste Riss im Eisernen Vorhang”. *Politik und Zeitgeschichte*, No. 21. (2009). Elektronikus változat: *Das Parlament*, <http://www.das-parlament.de/2009/21-22/Beilage/003.html>. Letöltés ideje: 2012. november 14. 5. o.
- 12 Heinz Fischer 1983–87 között tudományügyi miniszter, 1990–2002 között az osztrák parlament elnöke volt. 2004-ben szövetségi elnökké választották, és e hivatalban pozícióját a 2010. évi választásokon újabb hat évre megerősítették.
- 13 MOL XIX-J-I-j. Ausztria/1989/20-001921.
- 14 MOL M-KS-288. f. 32. ő. e. 1989.B.14.
- 15 MOL XIX-J-I-j. Ausztria 1989. 19-001225/6.
- 16 MOL XIX-J-I-j. Ausztria 1989. 19-002438.
- 17 MOL XIX-J-I-j. Ausztria 1988/89. 19-003684.
- 18 Uo.
- 19 1975 márciusában, a kommunista pártok ideológiai és külügyi titkárainak tanácskozásán, Prágában egy olyan határozatot hoztak, amelynek értelmében a Magyar Szocialista Munkáspárt kapta azt a feladatot, hogy a szociáldemokrácia kérdésében a közös politikai és elméleti munkát koordinálja. Ezt követően Budapesten (1976) és Tihanyban (1979) tartottak konferenciát. Az utóbbin 29 párt képviseltette magát. A keleti tömb pártjai a nemzetközi együttműködés szempontjából értékelték a lehetőségeket, míg a nyugat-európai kommunista pártok képviselői a belpolitika szempontjából

- vették górcső alá a demokratikus baloldali összefogás értelmében történő együttműködést. Vö. Simon István: *Bal-kísértés. A kádári külpolitika és a nyugati szociáldemokrácia*. Budapest: Digitalbooks.hu, 2012. 91. o.
- 20 Kiss J. László: „Aussenpolitik”. In: *Ungarn auf dem Weg der Demokratie. Von der Wende bis zur Gegenwart* (szerk. Georg Brunner). Bonn: Bouvier, 1993. 94. o.
 - 21 MOL KÜM Sz.T.V.M. Ausztria 1990. 13-001331/2.
 - 22 MOL XIX-J-1-j. Ausztria 1989. 19-00122,5/3.
 - 23 MOL XIX-J-1-j. Ausztria 1989. 19-003927.
 - 24 Elég csupán az 1985. évi borbortánya, valamint a Reder-ügyre utalni, amikor Friedhelm Frischenschlager, a Szabadság Párt védelmi minisztere, szabadon bocsátását követően üdvözölte az Olaszországban a háborús bűneiért elítélt SS-tisztet. A Waldheim-ügy további teherterítéssel volt az osztrák külpolitikára nézve, amely Bécs elszigetelődéséhez vezetett. Vö. Kramer: i. m. 171–172. o.
 - 25 Michael Gehler: *Österreichs Aussenpolitik der Zweiten Republik. Von der alliierten Besatzung bis zum Europa des 21. Jahrhunderts*. Band 2. Innsbruck–Wien–Bozen: Studien Verlag, 2005. 584–591. o.
 - 26 MOL Sz.T.V.M. 1990. 001331/1.1.
 - 27 MOL Sz.T.V.M. 1990. 001331/1.13.
 - 28 Vö. MOL XIX-J-1-j. Ausztria 1989. 20-002243/1.
 - 29 MOL M-KS 288. f. 32/1988/33. ó. e.
 - 30 Az osztrák belépés esetére találó példaként szolgált az általános vámtarifa-egyezmény keretében Ausztria által 1988-ban Magyarországnak nyújtott egyoldalú vámkedvezmények kérdése. Az Általános Vámkedvezmények Rendszere (GSP) egy központi fejlesztéspolitikai eszköz volt, amely az import messzemenő vámmentességét irányozta elő, eredetileg főként a fejlődő országok számára, és egy komplex ösztönző rendszert használt fel annak érdekében, hogy az érdekelt országokat a kívánatos politikai, illetve gazdasági magatartásra serkentse.
 - 31 MOL 288. f. 32/3/1988/1. ó. e.
 - 32 MOL 288. f. 32/1988/24 ó. e.(17. dok.).
 - 33 MOL 288. f. 32/1988/1. ó. e.
 - 34 Peter Jankowitsch: „Das Problem der Äquidistanz. Die Suche der Zweiten Republik nach außenpolitischen Leitlinien”. In: *Zwischen den Blöcken, NATO und Warschauer Pakt und Österreich* (szerk. Manfred Rauchensteiner). Wien–Köln–Weimar: Böhlau Verlag, 2010. 495. o.
 - 35 Vö. Gerald Hinteregger: „Wo ist die Ostkompetenz Österreichs?”. *Europäische Rundschau*, Vol. 24. No. 4. (1998). 10. o.
 - 36 Vö. MOL 00269.12.1991.
 - 37 MOL XIX-J-1-j. Ausztria 1989. 19-0012,25/5.
 - 38 MOL XIX-J-1-j. Ausztria 1989. 19-0012,25/6 19.
 - 39 MOL XIX-J-1-j. Ausztria 1989. 19-003,4/2.
 - 40 Gorbacsov egy olyan emberként jelenik meg a kancellár számára, mint aki egy tórol kanálként kívánja leszedni a három centiméteres olajréteget. Az vékonyabb lesz ugyan, de az olaj a vízen marad. Ugyanakkor Kohl számára Magyarország a legfontosabb „lehallgatóhelyként” (*Horchposten*) tűnik ki, ahonnan a legtöbbször tanácsadója, Horst Teltschik közvetítésével értesül a keleti tömb belső fejlődéséről. Hans-Peter Schwarz: *Helmut Kohl. Eine politische Biografie*. München: Deutsche Verlags-Anstalt, 2012. 458. és 401. o.
 - 41 Oplatka András idézi könyvében Horváth István nagykövetet. Andreas Oplatka: *Der erste Riss in der Mauer. September 1989 – Ungarn öffnet die Grenze*. Wien: Zsolnay, 2009. 236. o.
 - 42 Vö. Borhi László: „»Magyarország kötelessége a Varsói Szerződésben maradni« – az 1989-es átmenet nemzetközi összefüggései magyar források tükrében”. *Külgügyi Szemle*, Vol. 6. No. 2–3. (2007). 255–272. o.
 - 43 Vö. Kiss J. László: „Die Reformpolitik Gorbatschows und der Umbruch in Ostmitteleuropa 1989/90 aus ungarischer Sicht”. In: *Das geteilte Deutschland im geteilten Europa*. Band VIII/2. Frankfurt am Main: Nomos Verlag, 1999. 1434. o.

- 44 1981 novemberében, bonni látogatásakor Havasi Ferenc, az MSZMP KB titkára a Wilhelm Haferkamppal, az EK Külügyi Bizottsága elnökével folytatott beszélgetése során azt a javaslatot terjesztette elő, hogy Magyarország szabadkereskedelmi egyezményt kötné az EK-val, teljes összhangban a GATT elveivel. A Helmut Schmidtel történt bonni találkozót követően Kádár Havasi szemére vetette, hogy olyan kezdeményezés mellé állt, amely a realitásokkal nem áll összhangban. Vö. Horváth István: *Az elszalasztott lehetőség. A magyar–német kapcsolatok 1980–1991.* Budapest: Corvina Kiadó, 2009. 16–19. o.
- 45 Oplatka: *Der erste Riss in de Mauer...* 23. o.
- 46 Oplatka András egyéni kutatása alapján arra a következtetésre jutott, hogy a határnyitásban a főszerepet minden kétség nélkül Németh Miklós, nem pedig Horn Gyula játszotta. A megoldást Németh szorgalmazta, és hivatalából adódóan ő volt az, aki a döntést meghozta, és ezért a politikai felelősséget vállalta. Az ügy rosszul is végződhetett volna, s akkor neki kellett volna felelnie érte. Horn Gyula pozíciója nem adott arra lehetőséget, hogy egy ilyen nagy horderejű döntést egyedül hozzon, ám maga és munkatársai hozzájárultak a döntés operatív lebonyolításához. Ez azonban nem lett volna lehetséges Horváth István belügyminiszter együttműködése és egyetértése nélkül, akinek felügyelete alá tartoztak a fegyveres rendvédelmi erők. Oplatka: *Der erste Riss in de Mauer...* 239. o.
- 47 MOL XIX-J-II-j. Ausztria 1989. 19-003,4/2.
- 48 Karin Liebhart: „Mediale Bilder und Alltagswahrnehmungen der österreichischen Ostgrenze am Beispiel des Themenfeldes »Sicherheit«”. *BEIGEWUM*, http://www.beigewum.at/wordpress/wp-content/uploads/074_karin_liebhart.pdf. Letöltés ideje: 2012. október 15. 4., 81. o.
- 49 Christine Hintermann, Karin Liebhart, Andreas Pribersky és Norbert Weixlbaumer: „The Austro-Hungarian Border-Region Results of Recent Field Studies Concerning the Bilateral Patterns of Perception of Cross-Border Spaces and Development Perspectives”. *Annales. Ser. Hist. Sociol.*, Vol. 11. No. 2. (2001). 268. o.
- 50 Oplatka: „Der erste Riss im Eisernen Vorhang”. 2. o.
- 51 Vö. Kiss J. László: „European Security: Hungarian Interpretations, Perceptions and Foreign Policy”. In: *European Polyphony. Perspectives beyond East–West Confrontation* (szerk. Ole Waever, Pierre Lemaître és Elżbieta Tromer). Hiundsmills–Basingstoke–Hampshire: Macmillan, 1989. 149–151. o.
- 52 Oplatka: *Der erste Riss in de Mauer...* 238. o.

Résumé

Politics and Perception:

Hungarian and Austrian Foreign Policy in the Years of Changes (1989–1991)

After the conclusion of the Austrian State Treaty of 1955, the main features of bilateral relations between Hungary and Austria were subjects to the changing patterns of geopolitical “centre” and “dual periphery” in a divided and then in a more and more borderless Central Europe. Between 1955 and 1962, the neutral, independent Austria and the Soviet-dominated Hungary had the specific role of peripheral states between two worlds. From the early 1960s, as the post-1956 repression came to an end, a special Austrian–Hungarian bilateralism emerged as a mean of an active coexistence in terms

of pragmatic *Ost-* and *Westpolitik*. In the framework of East–West relations the changing geopolitical situations were closely related to the changing perceptions of politics and identity of two countries. Based on Hungarian archive documents the essay describes the main features of mutual perceptions of the two countries which have taken shape especially around Austria’s European policy and Hungary’s domestic transformation process. The international change Austria faced were the accelerated reforms process in Eastern bloc, the impact of German unification and last but not least Vienna’s efforts to join the EC as soon as possible in order to preserve its geopolitical advantages. The essay sheds light on the “perception of perception”, namely how the Austrian political class perceived the domestic development in Hungary and how Hungary’s Austrian perception was perceived and reported by the Hungarian diplomats. The Austrian politicians were concerned of the accelerated domestic development and the missing transparency in domestic rearrangements. Several times they tended to identify the collapse of the Hungarian Socialist Workers’ Party with emergence of uncontrollable chaos. Due to the changes in the former Eastern bloc, Austria lost the geopolitical base for its role of traditional East–West mediator and diplomatic service provider. Furthermore, the essay discusses how the politicians of two countries perceived the impact of Austria’s accession to EC on the bilateral relations and what was advised to be done in order to preserve the achievements of good-neighbourly policy following the Austrian membership. Finally, the essay takes a closer look at the changed perception of borders following the opening of the Iron Curtain and examines the asymmetries of opening of the Hungarian–Austrian border in both Austrian and Hungarian domestic systems.